

АЛЕГ АЛЯХНОВІЧ, ІЛЬЯ СУЧКОЎ

ЗАСВАЕННЕ ТРАДЫЦЫЙ

Праблемы ўвасаблення фальклорнай спадчыны ў сучасных умовах

Практыка сведчыць: народная песня, мясцовы танец трацяць нешта надзвычай важнае, калі іх выконваюць не ў натуральным умовах, а на сцэне. Як, між іншым, і фальклорна-тэатральнае відовішча не ўспрымаецца без песні, музыкі, танца.

Фальклорнае мастацтва паходзіць з глыбокай старажытнасці. Першабытны чалавек не выдзяляў сябе з прыроды, не расчляняў сваё жыццё на матэрыяльнае і духоўнае. У той вельмі далёкі ад нас час не існавала асобных відаў і форм мастацкай творчасці. Для выяўлення сябе чалавек, не задумваючыся, карыстаўся слоўнымі, харэаграфічнымі, музычнымі і драматычнымі сродкамі. Мастацкія і не мастацкія сферы дзейнасці зліваліся разам¹. Творчасць была сінкрэтычнай.

З узнікненнем класавага грамадства пачынаецца наступовы распад першабытнага сінкрэтызму. Фальклор вылучаецца як самастойная форма творчасці. Але пры гэтым ён на-ранейшаму захоўвае свае сувязі з практычным жыццём, з матэрыяльнай вытворчасцю. Устойлівасць такіх прыкмет аўтэнтычнага мастацтва, як вуснасць, калектыўнасць, варыятыўнасць, забяспечвалася тым, што яно выконвае практычную утылітарную функцыю. Многія вучоныя лічаць, што толькі ў матэрыяльнай вытворчасці людзей, у іх працоўнай і святочнай жыццядзейнасці і магчыма ўзнаўленне такіх галоўных рысаў фальклорнага мастацтва, як вусная яго перадача і калектыўная творчасць.

Сёння фальклорна-этнаграфічныя калектывы ёсць у кожным раёне рэспублікі. Двум з іх прысвоены ганаровыя званні народных фальклорных тэатраў. Аднак не ўсе калектывы імкнуцца ўвасобіць традыцыйнае арганічна і натуральна.

Мастацтва, якое дайшло да нас з безданага стагоддзяў, з'яўляецца, па сутнасці, сінкрэтычным мастацкім дзеяннем, «разлічаным на непасрэднае сыхвае ўспрымання, што ўспрымаецца са зрокавым у момант выканання»². Нам, вядома, цяжка знайсці сучасную аналогію гэтаму старажытнаму «сінкрэтычнаму мастацкаму дзеянню». У пэўнай ступені яго можа нагадаць оперны, музычна-драматычны тэатр. Але ў дадзеным выпадку гаворка ідзе пра тэатр як мастацтва «нярвічнага сінтэзу» ўсіх сродкаў творчасці на аснове практычнай, утылітарнай функцыі. Ён можа выступаць у якасці сіноніма сінкрэтычнасці фальклорнага мастацтва.

Гэтыя думкі і прымусілі нас у рабоце з фальклорным тэатрам вёскі Мікалаеўнічына Стаўбцоўскага раёна звярнуцца да традыцыйнага, шырока распаўсюджанага ў Беларусі сюжэта пад назвай «Гусарыкі». Праўда, ён больш вядомы як народны танец. Але ўведзены ў яго канфлікт адзінага ў кампаніі кавалера

Вясновыя карагоды на Віцебшчыне.

з дзяўчатамі, што сабраліся на гуляне, даваў магчымае публікацыі спектакль як народнае музычна-ігравае відовішча, у якім арганічна спалучаліся б музыка, спевы, танец, драматычны прыём і сродкі. Усе ўдзельнікі паказу не толькі на канцэрт, але і на рэпетыцыі прыходзілі з рукадзеллем: хто з вязаннем, хто з пракай, хто з вышываннем. І за такой работай міжволі згадваліся і мясцовыя анекдот, калісьці запісаны Якубам Коласам, і яго вершы ў новай, арыгінальнай інтэрпрэтацыі, і гульні, і «свая» песня, і танец.

Такім жа шляхам ідуць і некаторыя іншыя фальклорна-этнаграфічныя калектывы. Часцей за ўсё сюжэтам для аб'яднання фальклорных песень і танцаў робяцца традыцыйныя вячоркі. Людзі ўспамінаюць забытыя звычкі, вучаць маладых песням і танцам, рамантуюць калахроты, плятуць ланці, аднаўляюць, а то і робяць дэталі мясцовых народных строяў.

Часам на такіх вячорках ёсць галоўная дзейная асоба — герой беларускага фальклору. Так, у цэнтры «Прускіх вячорак» на Старадарожчыне весялю і гаваруе Несцерка.

Нягледзячы на некаторыя недахопы, праграмы фальклорна-этнаграфічных калектываў у форме вячорак выклікаюць цікавасць. Практычна мы бачым своеасаблівы спектакль этнаграфічнага тэатра. Сюжэт у ім вар'яцкі. Дзейныя асобы некалькі: Паўлінка, Дачка, Свят, Гаспадар, Гаспадыня. Гэтыя ролі выма-

гаюць ад выканаўцаў дасканалата валодання словам, пластыкай, мімікай, здольнасці да пераўвасаблення. Іншы раз паказы ўключаюць чытанне народных вершаў, успаміны (былічкі) пра перажытае. Несумнінна, «вячоркі» збудзіліся тым, што ў іх рэдка ўключаюць казкі, вусныя апавяданні мясцовых майстроў вострага слова. Рэдка гэтыя праграмы «прывязваюцца» да народнага календара. А гэта давала б магчымае ўключэнне ў іх прыход на «вячоркі» калядоўшчыкаў, валачобнікаў і г. д.

Блізкая да «вячорак» атмасфера паўе і на паказах фальклорна-этнаграфічных замалёвак на розныя тэмы: «побыт і сям'я», «праца і песня», «пасля працоўнага дня», «на Купалле», «дажынкі».

Этнаграфічна дакладныя «замалёўкі з мінулага» паказваюць жыхары вёскі Целішча Камянецкага раёна. Песні «У садочку на дубочку», «Пад гарою — авёс» чаргуюцца з цікава зрэспеціраванай «бясседай», жартамі, танцамі, прыпеўкамі.

У сцэнарый «замалёвак з мінулага» хору вёскі Новы Свержань Стаўбцоўскага раёна ёсць не толькі старадаўнія песні, але і рэчытатывы, загадкі, прымаўкі, прыказкі, непасрэдна аўтэнтычны матэрыял. Кіраўнік гэтага калектыву, удзельнікі хору збіралі і запісвалі мясцовы фальклор, вывучалі навуковыя публікацыі. Цікава, што тут імкнуцца не толькі да таго, каб дасканала выканаць песню, але і да таго, каб «сыграць» яе, тэатралізаваць. Сцэнічнае дзеянне данаўняецца музыкой, этнаграфічна дакладна-

мі касцюмамі, атрыбутамі старадаўняга побыту і працы. Усё гэта стварае яркае, каларытнае відовішча.

Большасць фальклорна-этнографічных калектываў рэспублікі мае ў сваім рэпертуары «вясельную» праграму. Яна дае вялікія сюжэтныя магчымасці для паказу са сцэны вясельных песень, абрадавых дзействаў, традыцыйных гульняў і танцаў. Удзельнікі падобных паказаў павінны добра пераўвасабляцца, дасканала валодаць голасам, мець багатую фантазію. Асабліва гэта тычыцца выканаўцаў галоўных ролі: Свата, Маці, Бацькі, Нявесты, Жаніха.

Сцэна ў гэтых «вясельных» спектаклях уяўляе, як правіла, святочна прыбраную беларускую хату. Госці, Бацька, Маці апрануты ў традыцыйныя строі. Часцей за ўсё разыгрываецца эпізод вяселля з падстаўнымі маладцамі. Не менш акцёрскія здольнасцей, кемлівасці, добрага ведання народных вясельных прымавак і прыказак вымагаюць каравайныя дыялогі, якімі часта заканчваецца «вясельныя» праграмы.

Кіраўнік і ўдзельнікі калектыву павінны памятаць, што ў побыце людзі спяваюць або танцуюць для саміх сябе і атрымліваюць пры гэтым асалоду ад самога выканання. Спевы ў рэальным жыцці нікім і нічым не рэгламентаваны, яны натуральныя і імправізацыйныя. Людзі, якія спяваюць або танцуюць, добра ведаюць адзін аднаго, іх аб'ядноўваюць агульныя ўмовы побыту, агульны настрой. Яны выконваюць песню або танец у сувязі з якой-небудзь адной нагодай. Тут няма падзелу на выканаўцаў і слухачоў.

У спектаклі фальклорна-этнографічнага ансамбля з вёскі Чаромушкі Полацкага раёна дзеянне разгортваецца на беразе ракі, каля вогнішча. Але рака тут — намалевана на палатне, вогнішча — бутарфорскае, а вянікі сплечены з папярковых кветак. Калектывы выступае на высокіх падмостках. Гледачы і выканаўцы поўнасьцю раздзелены. Дасягнуць іх адзінства ў такім выпадку вельмі цяжка. Самі ўдзельнікі фальклорнага калектыву прывычаліся да той формы зносін паміж акцёрамі і публікай, якая пануе ў тэатры, кіно, у тэлевізійных перадачах.

Каб сцерці мяжу паміж выканаўцамі і гледачамі, рэжысёры можна праводзіць на адкрытай пляцоўцы, дазваляць прысутнічаць на іх усім жадаючым. Удзельнікі паказу могуць сысці са сцэны. Няхай да дзейства падключаецца публіка.

Пазнанне фальклорнага мастацтва — справа надзвычай складаная. А некаторыя кіраўнікі, клубныя работнікі бачаць сваю задачу толькі ў тым, каб пра слухача, запісаць, расшыфраваць і вывучыць партыі. І пры гэтым забываюцца, што гэты від мастацтва нельга засвоіць, калі кіравацца нейкай адной формай вобразнага мыслення (напрыклад, толькі музычна-вобразнай). Гэтую думку выказаў даследчык фальклору В. Гусеў яшчэ дваццаць гадоў назад. Большасць практыкаў, якія працуюць з фальклорным мастацтвам, здольныя кваліфікавана перанесці на сцэну або толькі танец, або толькі песню. Нам бачыцца, што сапраўдны цікавы паказ аўтэнтычнага матэрыялу можа арганізаваць толькі калектывы аднадумцаў на чале з чалавекам, які мае талент рэжысёра,

хоць крыху валодае нейкім народным музычным інструментам, умее іграць мясцовыя песні і танцаваць тутэйшыя танцы. Кіраўнікі фальклорных калектываў павінны быць у нейкай меры і этнографамі, і фалькларыстамі, і гісторыкамі, бо мастацтва не церпіць невуцтва³. Ад прыроды талент дасца не кожнаму. Думаем, што Мінскаму інстытуту культуры час пачаць падрыхтоўку такіх спецыялістаў.

Фальклорны тэатр з вёскі Мікалаеўшчына можна лічыць традыцыйным. З даўніх часоў гэты край славіцца майстрамі пераапранання, «дзівачыц», спевакамі і танцорамі. Яркае сведчанне таму мы знаходзім у творах Якуба Коласа.

Яшчэ пры буржуазнай Польшчы, у 1938 годзе, мікалаеўцы паставілі «Паўлінку» Янкі Купалы. Цікава, што ролю пана Бякоўскага ў тым далёкім спектаклі выконваў родны брат Якуба Коласа І. Мішкевіч.

У пасляваенныя гады мікалаеўцы не раз ставілі «паўнаметражныя» спектаклі па п'есах Каруся Каганца, Леапольда Родзевіча, Вінцэнта Дуніна-Марцінкевіча, Андрэя Макаёнка. У ліку ўдзельнікаў гэтага калектыву тыя, хто выконваў ролі ў «Модным шляхцюку», «Збянтэжаным Саўку», «Пінскай шляхце», «Лявонісе па арбісе». І сёння многія цікавыя пачынанні зыходзяць ад настаўніка М. Скорбагатага — таленавітага артыста і сапраўднага народнага рэжысёра ўсіх вышэйназваных спектакляў.

Творчую манеру фальклорнага тэатра з в. Мікалаеўшчына вызначае мясцовая стылістыка. Музыкальная фактура тутэйшых песень — з двухгалоссем, традыцыйнай манерай гуказдабывання (гук адкрыты, блізкі да гутарковай мовы). Такім чынам ствараюцца натуральныя тэмбры ў гучанні. Спевакі спяваюць у грудным рэгістры, вельмі гучна і маляўніча (дыяпазон у межах актавы). У калектыве ёсць адна спявачка, якая выконвае ў некаторых песнях падгалосак у галаўным рэгістры (не вышэй DO другой актавы).

Калектывы складаецца з 15—20 чалавек, усё яны жывуць у адной вёсцы Мікалаеўшчыне. Узрост удзельнікаў 55—75 гадоў. У калектыве ёсць сямейныя пары, шматлікія сваякі, суседзі. Усе добра ведаюць адзін аднаго⁴.

Пры фарміраванні рэпертуару калектыву належыць зыходзіць з таго, што народная песня заўсёды канкрэтная, адлюстроўвае гістарычныя і сацыяльныя ўмовы, у якіх нарадзілася. Таму вельмі важна, каб кіраўнікі звярталіся да мясцовых песень і танцаў. Інакш усе фальклорныя калектывы будуць падобныя адзін да аднаго⁵.

Рэпертуар фальклорнага калектыву фарміруецца ў ходзе рэпетыцый. Гэтым ён адрозніваецца ад рэпертуару народнага хору, які загадзя падбірае кіраўнік.

Калі сюжэт нейкай песні развіваецца занадта павольна і з цяжкасцю ўспрымаецца сучасным гледачом, тэкст можна скараціць. У мясцовым (в. Мікалаеўшчына) варыянце вядомай песні «Граціцікі» няма ярка выражанага сюжэта. Яна па характары гумарыстычная. І скарачэнне ніколі не сапсавала, як нам здаецца, яе агульнага характару і настраю. У працэсе асваення песні най-

больш здольным удзельнікам было прапанавана пашукаць магчымыя падгалоскі. Некаторыя спевакі самастойна выкарысталі насыяваныя новыя інтанацыйныя абароты. Такі метад работы развівае творчую ініцыятыву выканаўцаў, садзейнічае імправізацыі, якая выяўляецца то ў змяненні мелодыі, то ў манеры падачы слова і гучу, то ў інтанацыйнай выразнасці, то ў паводзінах і жэстах, то ў ігры голасу. Народны спявак — гэта жывы чалавек, усё, што ён робіць, праўдзівае і натуральна абумоўлена ўнутранай неабходнасцю. Цікава, што ўвядзенне падгалоска адрадыла манеру выканання, якая калісьці існавала, — спевы з падгалоскам. Праўда, паводле сведчання ўдзельнікаў, падгалосак выкарыстоўваўся ў побыце толькі эпізадычна. На рэпетыцыях было заўважана, што ён пашырае выканаўчыя магчымасці, надае новую тэмбравую афарбоўку гучу.

Змест і характар песні вызначаюць метады яе ўвасаблення. Песні спякоўныя, працяглыя, лірычныя або гепаічныя не патрабуюць пры выкананні нейкай вонкавай тэатралізацыі. Лірычныя песню, у якой расказваецца пра любоў да роднага краю, да прыроды, не будзеш выконваць з аб'якавым твораем, сядзячы ў разняволенай позе. Шмат дэталюся папрашваць над песняй на вершы Якуба Коласа «Ой, Нёман», якую ў Мікалаеўшчыне спяваюць на свой арыгінальны матыў. Трэба было, каб унутраная сабранасць, падцягнутасць выканаўцаў садзейнічалі раскрыццю ідэянага зместу песні. Здымаліся надуманыя позы, жэсты, рухі. Галоўнае — перадаць сэнс, характар твора, а не «праілюстраваць» тэатральнымі сродкамі яго змест.

Сёння, на жаль, некаторыя фальклорныя калектывы захопліваюць відовішчасцю, трактуюць народную песню ў забавляльным плане. Адна справа — калі гэта карагодная, танцавальная песня з элементамі гульні, танца. А што калі лірычная, працяжная? Народная песня і сёння павінна заставацца сапраўды народнай, шацьянальнай не толькі па форме, але і па раскрыццю зместа, якая ёй першаначатковага мастацкага вобраза.

Пры выкананні карагодных, гульнівых і танцавальных песень можна шырока выкарыстоўваць элементы сцэнічнага, тэатральнага дзейства, жэсты рух, прытанцоўванне, павароты галавы і г. д. Але кожны такі элемент павінен быць лагічна абгрунтаваны, вынікаць са зместу песні.

Усе сродкі — песня, танец, сцэнічнае тэатральнае дзейства, рухі, мізансцэны павінны быць добра супадардаваны паміж сабою. Не трэба захоплівацца празмерным выкарыстаннем якога-небудзь аднаго сродку. Іншы раз дастаткова лёгкага пахіствання галавой, корпусам, каб выказаць рытмічны, эмацыянальны настрой песні, танца. Вельмі важна знайсці такія формы сцэнічнага, тэатральнага дзейства, якія адпавядаюць вобразнаму ладу ўсяго фальклорнага твора. Напрыклад, у фальклорным калектыве в. Мікалаеўшчына пры выкананні песні «Ой, у полі каліна» ўсе жанчыны падыходзяць невялікімі групамі да запявалы — першага хлопца на вёсцы». Яны падыходзяць і пачынаюць яму падпяваць — быццам просяць пра-

Абрад «куста» ў Паазер'і.

бачэння за сваю чарговую каверзу. Сам рух і размяшчэнне спевакоў на ігравой пляцоўцы арганічна спалучаюцца з маршападобным, ваявым характарам песні. Змена мізансцэн дазваляе пазбягаць статычнасці і аднастайнасці.

Важную ролю ў фальклорным паказе адыгрывае танцавальная група. Часам яна ілюструе змест песні. Неабавязкова даслоўна. Іншым разам дастаткова тонкага намёку на тую ці іншую надзею. Выканаўцы ў час разыгрывання сцэн павінны знаходзіцца ў актыўным руху, не толькі назіраць за дзеяннем, але і натуральна рэагаваць на яго.

Патрабуе пільнай увагі і музычнае аздабленне відовішча. Добра, калі гучыць не толькі баян, але і гармонікі, дудкі, цымбалы, бубны, скрыпкі. Вельмі папулярная ў Беларусі скрыпка дапамагае змялкам аўтара «Сымона-музыкі» выпрацаваць чысціню гукавой ітананцыі, дынамічную гнуткасць, напеўнасць. Аднак інструментальным суправаджэннем не варта захапляцца празмерна. Найлепш народная песня гучыць без акампаменту. І тут выяўляюцца сапраўдныя таленты. Так, выкананне працяжных песень вымагае напеўнасці гучу, рытмічнага і дынамічнага ансамбля — сапраўднага майстэрства, асабліва калі песні спяваюцца без музычнага суправаджэння.

Многія гульнявыя, жартоўныя песні, як і танцы, у фальклорным калектыве з в. Мікалаеўшчына суправаджаюцца інструментальнай групай (гармонік, скрыпка, бубен). Акампамент тут падпарадкаваны агульнай кампазіцыі. Асоб-

ныя ж творы, па характары працяжнасці, выконваюцца без музыкі.

«Парадокс, але... — піша мастацтвазнаўца Э. Забаўскіх, — народ трэба падрыхтаваць да ўспрыняцця народнай творчасці»¹. Іншы раз здарасца, што выступленні фальклорных калектываў праходзяць нецікава. Пры гэтым удзельнікі адчуваюць сябе скананымі, страчваюць натуральную прывабнасць. На сцэне не ўзновілі жыццёвых абставін, у якіх існавала песня або танец.

І тут выкажам некалькі асабістых назіранняў. Перш за ўсё пенажадана, каб фальклорны калектывы выступалі ў «зборнай праграме» з сучасным твораў. Часам аўдыторыю трэба падрыхтаваць да ўспрымання фальклору, у панярэдняй гутарцы даць хоць мінімум ведаў пра народнае мастацтва, некаторыя звесткі пра ўдзельнікаў калектыву, адметнасці канцэртнай праграмы. Як паказвае практыка, такія гутаркі «настройваюць» глядачоў, сярэдня адбіваюцца на сцэнічным самаадчуванні ўдзельнікаў калектыву.

Сёння роля побытавых спеваў нават на вёсцы не змяняецца. Але ў той жа Мікалаеўшчыне далёка не ўсе людзі нават старэйшага пакалення памятаюць традыцыйныя песні, амаль не іграюць на музычных інструментах. У вёсцы, якая налічвае каля 400 хат, не знойдзеш добрага скрыпача, гарманіста, дударя! Традыцыйны фальклор знікае з натуральнага бытавання: забываюцца старадаўнія песні, разбураецца мясцовыя песенныя стыль, страчваюцца свосасаблівы характар гучу, парушаецца музычная факту-

ра. Але мы здольныя зберагчы і развіць мясцовыя песенныя традыцыі.

Значэнне фальклорных калектываў не толькі ў тым, што на сцэне ўзнаўляюцца аўтэнтычныя ўзоры. Галоўнае, пераадольваецца тыповы пасіўнае зберажэнне песень і танцаў у памяці людзей старэйшага пакалення, што ў канчатковым выніку прыводзіць да страты народных традыцый. Мы назіралі, як жыхары вёскі Мікалаеўшчына вярталіся з рэпетыцыі (летам яны адбываліся на вуліцы, каля дома адной з удзельніц калектыву) і напывалі вывучаныя песні і мелодыі. Некаторыя з тых, хто назіраў за рэпетыцыяй збоку, выказалі жаданне займацца ў калектыве. Асабліва прыемна, што рэпетыцыі, а таксама выступленні наведваюць дзеці (унукі ўдзельнікаў, вучні мясцовай школы). Многія з іх вывучылі практычна ўвесь рэпертуар.

Такім чынам, сцэнічнае ўвасабленне фальклору, перш за ўсё яго непасрэднымі носьбітамі, пільна адбіваецца на развіцці традыцый. У мастацкай самадзейнасці Беларусі набірае сілу тэндэнцыя зберажэння фальклору як цэласнай мастацкай сістэмы.

Хочацца яшчэ раз падкрэсліць, што галоўную задачу ў рабоце з фальклорным творам мы бачым у тым, каб захаваць (наколькі гэта магчыма і адпавядае сучаснай з'яўшчы) у недатыкальнасці самабытны мясцовы выканаўчы стыль. Менавіта так можна найбольш поўна ўвасабіць фальклорны ўзор.

Ацэньваючы жа сучасныя фальклорна-этнографічныя калектывы толькі як музычныя — гэта значыць і далей працаваць з імі без удзелу галоўнай прыроднай якасці гэтага віду народнага мастацтва — сінкрэтызму.

¹ Веселовский А. Н. Синкретизм древнейшей поэзии и начала дифференциации поэтических родов // Собр. соч. А. Н. Веселовского. СПб, 1913. Т. 7. С. 227—392.

² Гусев В. Е. Эстетика фольклора. Л., 1967. С. 93.

³ Ефремов И. Тройка без бубенцов // Культурно-просветительная работа. 1975. № 3. С. 42.

⁴ Усе гэтыя рысы як аснову традыцыйнага калектыву называе Я. С. Кабанаў у рабоце «К проблеме сохранения песенной фольклорной традиции в современных условиях» // Художественная самодеятельность. Вопросы развития и руководства. М., 1980. С. 87—88.

⁵ Кондратова С. Художественная самодеятельность и фольклор (К проблеме народного творчества). Вып. 1. Вопросы музыкальной самодеятельности. М., 1974. С. 24.

⁶ Забавских Э. Вернуть народу // Советская музыка. 1974. № 10. С. 62—65.